

FIKHIN TANIMI

Fıkıh, günlük hayatta dinî partikleri belirleyen ilimdir. Bu bağlamda insanın, Rabbi, diğer insanlar, devleti ve devletlerin birbirleri ile olan ilişkilerini konu alır. Geleneksel sınıflamadan farklı olarak günümüzde fıkıhın ibadet konuları ilmihâl olarak isimlendirilen özel bir ilme bırakılmış; hukuka ilişkin konular ise İslam hukuku ilminde incelemeye tabi tutulmuştur.

Fıkıhın Kelime Anlamı

Kelime olarak fıkıh, “bir şeyi incelikleri ile bilmek, anlamak, kavramak”;¹¹ “bir söz söyleyenin o sözüyle neyi kastettiğini bilmek”¹² demektir. Şu ayette bu anlam açıkça gözükür:

فَمَا لَهُمْ لَأَيُّ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا

“Bu adamlara ne oldu ki bir türlü sözü anlayamıyorlar!”¹³

Tefakkuh:
Dinin inceliklerini
Anlamak

Yine Kur’ân-ı Kerîm’in savaşa giden bir topluluk içinden bir grubun geride kalarak dinin inceliklerini anlamakla meşgul olmalarını istediği ayetteki (لِيَفْقَهُوا فِي الدِّينِ) ifadesi¹⁴ bu anlamdadır. Kelimenin ıstılah anlamında da görüleceği üzere bu ilim dalına fıkıh isminin seçilmiş olması onun dildeki anlamıyla da bağlantılıdır.

Fıkıh kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de bahsedilen anlamında çeşitli fiil kalıplarıyla birçok ayette geçmektedir. Hz. Peygamber’in: «مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ» “Allah kimin için bir hayır dileyecek olursa, onu dinin inceliklerini anlamada da maharet (tefakkuh) sahibi kılar.”¹⁵ hadisi ile onun Abdullah b. Abbâs için yaptığı: «اللَّهُمَّ فَفِّهْهُ فِي الدِّينِ» “Yâ Rabbi! Onu dinde fakih, yani dinin inceliklerini anlamada maharet sahibi kıl”¹⁶ duası bu anlamdadır.

Kelime anlamında da görüleceği üzere fıkıh kapsamında değerlendirilebilecek bir bilgiye ulaşabilmek için belirli bir birikim, zihinsel çaba ve yeteneğin bulunması gerekir. Bu özellik onun dikkat çekici yönünü oluşturur. Çünkü eşyanın hakikatine, inceliklerine vakıf olmak belirli ölçüde kabiliyeti, samimi çaba ve ilgiyi gerektirir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de:

وَطَبَعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ

“Kalpleri üzerine mühür vurulmuştur, bu yüzden anlayamazlar.” ayetinde¹⁷ bu anlam dikkati çekmektedir.

Râgıb el-İsfahânî’nin, sonrasında birçok âlim tarafından da tekrarlanan “Fıkıh, görünenden görünmeyenin bilgisine ulaşmaktır.”¹⁸ şeklindeki tanımı da fıkıh bilgisinin bir tür zihinsel çabayı gerektirdiğini anlatır. Bunun için yaratılıştan gelen bir yeteneğin bulunması da lazımdır.

Hız. Peygamber’in:

«نَضَرَ اللَّهُ أَمْرًا سَمِعَ مِنَّا حَدِيثًا، فَحَفِظَهُ حَتَّى يَلِغَهُ، فَرَبَّ حَامِلٍ فَقِهِ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ، وَرَبَّ حَامِلٍ فَقِهِ لَيْسَ بِفَقِيهِ»

“Allah, bizim bir sözümüzü tam olarak ezberleyip bir başkasına aktaranın yüzünü ak etsin. Başkalarına fıkıh (incelikleri ihtiva eden hadis) nakleden nice kişiler vardır, naklettiği şahıs ondan daha fakihdir (yani o hadisin inceliklerini o kişiden daha iyi anlayabilir).” Yine

«وَرَبَّ حَامِلٍ فَقِهِ لَيْسَ بِفَقِيهِ»

“Nice fıkıh nakleden kişiler vardır fakih değildir.” hadisi¹⁹ dinin ana kaynaklarını anlamak için belirli bir çaba ve yeteneğin bulunması gerektiğine işaret ederken fıkıh kelimesinin anlamına da işaret etmektedir.

Görüldüğü üzere kelime olarak fıkıh bir şeyi bilmek ve özellikle sözü söyleyenin maksadını anlamak demektir. Söz açıksa bunu doğrudan doğruya, değilse düşünme ve

Fıkıh:
Görünenden
Görünmeyenin
Bilgisine Ulaşmak

Fıkhın konusu mükelleflerin eylemleriyle ilgili şeri-amelî hükümlerdir. Bu bölümde hükümlerin kısımları, hükmün koyucusu (*vâzıı*), hükümlerin muhatabı, fıkhın kaynak ve yöntemleri üzerinde durulacaktır.

ŞERİ HÜKÜM VE KISIMLARI

Tanım

Hükmün Doğası

Cumhura göre hüküm, Şâri'in, yani kanun koyucunun mükelleflerin fiilleriyle ilgili olarak *iktizâ*, *tahyîr* veya *vaz'* ifade eden hitabıdır. Hanefîlere göre ise hüküm, şâri'in hitabı değil, hitabının neticesidir. Şimdi söz konusu tanımda geçen kavramları açıklayarak analiz edeceğiz.

Allah'ın hitabından maksat O'nun sözü, yani Kur'ân-ı Kerîm ayetleridir. Hz. Peygamber'in teşrîî nitelik taşıyan söz, fiil ve takrirleri de buna dâhildir. Çünkü Hz. Peygamber'in böyle bir görevi vardır. Öyleyse tanımdaki ifadeye uygun olan ayet ve hadisler bizzat hükmün kendisidir. Allah'ın "*Namaz kılın!*", "*Zekâtı verin!*" şeklindeki hitabı hükümdür. Burada hüküm anılan ayetlerdir. Hanefîlere göre ise hüküm söz konusu hitaptan çıkan sonuç, yani namazın ve zekâtın farz oluşudur.

Mükellef:
Hükmün Muhatabı

Mükellef gerekli şartları taşıyan insandır. Hükmün muhatabıdır. İktizâ, bir eylemin yapılmasını ya da terk edilmesini talep etmek demektir. Talep, "*Namaz kıl!*", "*Zekât ver!*" biçiminde olumlu olabileceği gibi "*İçki içme!*", "*Kumarı bırak!*", "*Zinaya yaklaşma!*" ifadelerinde olduğu gibi olumsuz, yani yasak ifade edecek şekilde de gelebilir. Tahyîr, yapıp yapmamakta serbest bırakmak demektir. Eylem kişinin seçimine bağlıdır. "*İhramdan çıkınca avlanın.*"¹³⁹ ayetindeki hüküm tahyîr ifade eder ve "*avlanabilirsiniz*"

anlamına gelir. Bu hükümlere, “teklifî hükümler” denir. Vaz‘ ise, hükmün sebep, şart veya mâniye bağlanmasıdır. Buna da vaz‘î hüküm denir. Vaz‘î hükmün kısımlarından olan sebep, şart ve mâni kavramları ileride ele alınacaktır.

Kısımları

Şeri hükümler teklifî ve vaz‘î olmak üzere iki kısma ayrılır.

Teklifî Hükümler

Teklifî hükümler Hanefîlere göre; “farz”, “vacip”, “mendup”, “haram”, “tahrîmen mekruh”, “tenzîhen mekruh” ve “mübah” olmak üzere yedidir. Burada Hanefîlerin mükelleflerin fiillerinin sıfatına göre bir tasnif yapmaları hüküm tanımlarında yer verdikleri “hitabın neticesi” ile ilgilidir. Hanefîler dışındaki fukaha ise hüküm tanımlarına bağlı olarak teklifî hükümleri şâri‘in hitabına nispet ederek; “îcâb”, “nedb”, “tahrîm”, “kerâhet” ve “ibâha” şeklinde kategorize etmişlerdir.

a) Farz: Şâri‘in *kati delil* ile mükelleflerden bir şeyin yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği eylemlerdir. Kati delil, kesin delil demek olup iki kısma ayrılır. Birincisi sübutu kati olan, yani sabit olduğunda en küçük bir şüphe bulunmayan delil demektir. Bunlar Kur‘ân-ı Kerîm’in ayetleri ile mütevatir hadislerdir. Yalan söylemek üzere birleşmeleri mümkün olmayan toplulukların birbirlerinden yapmış oldukları rivayetlere mütevatir hadis denir. Bu tür hadislerin sayısı azdır. İkincisi ise delaleti kati olan, yani manayı bir başka ihtimal bulunmayacak açıklıkta gösteren delil demektir. Mesela namaz, zekât, oruç, hac ve abdest hükümlerini ihtiva eden ayetlerin özelliği böyledir. Bu ibadetlerin farz oluşunda en küçük bir şüphe yoktur. Çünkü delilin sübutu ve manaya delaleti açısından kesinlik vardır. Hanefîler dışındaki fakihler, bu özellikteki taleplere farz değil, “vacip”

Fıkhın, doğuşundan günümüze kadar geçirdiği evreler çeşitli açılardan kategorize edilmiştir. Bu dönemler ana hatlarıyla tarihî süreçte aldığı şekle ve gelişimine göre şöylece ele alınabilir:

- 1) Doğuş dönemi: Hz. Peygamber devri
- 2) Kuruluş dönemi: Sahabe ve tâbiûn asrı
 - a) Dört halife (Hulefâ-i Râşidîn) dönemi
 - b) Dört halifeden sonra yaşamış sahâbîler ile tâbiûn (Emevîler) devri
- 3) Olgunluk ve kemal dönemi: Mezheplerin oluşum dönemi
- 4) İstikrar (tahrîc-taklit) dönemi: 4. (10.) yüzyılın ikinci yarısından sanayi devrimine kadar geçen süre
- 5) Sanayi devriminden günümüze kadarki dönem
- 6) Günümüzde İslam hukuku.³³¹

DOĞUŞ DÖNEMİ: HZ. PEYGAMBER DEVRİ

Fıkhın Oluşumu:
Mekke ve Medine
Dönemleri

Fıkhın ilk devri Hz. Peygamber'in risâlet görevini yerine getirdiği süreçtir. Genel olarak söylemek gerekirse Hz. Peygamber dönemi, temel özellik itibarıyla vahyin belirleyici olduğu 22 yıl 2 ay 22 günlük müddeti ifade eder. Bu dönem, sonraki devirlerin temel referans noktasıdır. Mekke ve Medine dönemi olmak üzere iki aşaması vardır. İlk vahyin alındığı 610 yılından Medine'ye hicretin gerçekleştiği tarihe kadar geçen on üç yıllık Mekke devrinde, imanla birlikte ahlaki ilkelerin içselleştirilmesi faaliyetlerine ağırlık verildiği görülmektedir. Hicretten sonraki yaklaşık on yıllık Medine devrinde ise bu ahlak temeli üzerine fıkhî hükümlerin

konulduğu ve hukukun oluşturulduğu dikkati çekmektedir. Böyle bir sürecin izlenmesinin sosyolojik gerçeklikle yakından ilgisi vardır. Çünkü ahlakı oluşturulmamış kuralın kalıcılığı ve işlevselliği zayıftır. Eğer ahlakın arka planında din yok ise ahlak da müeyyideden yoksun demektir.

Hz. Peygamber'in Medine'de geçirdiği yaklaşık on yıllık süre içerisinde (622-632) fıkhnın temel ilkelerinin yanı sıra ayrıntılı hükümler de belirlenmişti.

Temel ilkeler, İslam'ın evrensel ve süreklilik özelliğinin zaruri sonucudur. Genel çerçeveyi çizen bu prensiplerin içti-hat yoluyla işletilmesi sonucu bütün zamanlar ve mekânların ihtiyaçlarını karşılamak mümkündür. Bu sebeple Kur'an hükümlerinin ana karakterini, bu tür ilkelerin kolaylıkla elde edilebileceği ayetler oluşturur. Hz. Peygamber'in hadislerinde de bu özelliği görmek mümkündür.

Fıkhnın ana kaynağını oluşturan Kur'ân-ı Kerîm'de ayrıntı sayılabilecek hükümlerin sayısı azdır. Bu hükümlerin ana karakteri kendilerindeki maslahatın sabit oluşu sebebiyle zaman ve mekâna göre değişmez özellik arz etmesidir.

Nübüvvet döneminde fıkhnın beş temel özelliğinden bahsedilmektedir. Bunlar, fikhî hükümlerin yaşanan gerçek olaylar üzerinden oluşması, ihtilafın bulunmayışı, tedriç, kolaylık, -kabul edenlere göre- *nesih* ve hükümlerin tek kaynağının vahiy oluşudur. Bunları şöyle izah edebiliriz:

Nübüvvet Döneminde Fıkhnın Özellikleri

Fikhî Hükümlerin Yaşanan Gerçek Olaylar Üzerinden Oluşması

Sonraki dönemlerde özellikle Kûfe Re'y Okulu'nun, öğrencilerde meleke oluşturmak amacıyla sıkça başvurduğu farazi olaylar üzerinden fikhî bilgi üretme yöntemi, Hz. Peygamber döneminde tabii olarak bulunmuyordu. Hükümü, bir olay

Böyle bir ortamda doğan yeni problemlere tahrîc yöntemiyle çözüm bulma imkânı daralmışa benzemektedir. Çünkü problemlerin kaynağı ve boyutları tamamen değişmiştir. Ayrıca bu tür bir tutumun selef âlimlerimize yönelik de bir haksızlık olduğunu söylemeliyiz. Öyleyse fikhî mirasımızdan yararlanmanın ölçülerini daha tutarlı bir yönetime bağlama zorunluluğu vardır.

GÜNÜMÜZ İSLAM DÜNYASINDA FIKİH

Günümüzde fıkıhın konumunu çeşitli açılardan ele almak mümkün ise de burada üç ana noktaya işaret etmek bir fikir verebilir:

Dinin Hayatla Bağlantısını Kuran İlim Olarak Fıkıh Yaklaşımlar

Fıkıh, dinin hayatla bağlantısını kuran bir ilim olup hayatın bütün alanlarını ilgilendiren problemlerle ilgili bir çözüm önerisine sahiptir. Sanayi Devrimi ile birlikte hayata yon veren aktörlerin değişmesi ve bunların meydan okuyuşunun ortaya çıkardığı zorluklar doğal olarak fıkıh bakışı da etkilemiştir. Bu durumda üç yaklaşımın ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Birinci yaklaşım, klasik fıkıh yöntemlerinin yeni meseleleri çözmede yeterli olduğunu savunan *katı gelenekçiler* tarafından temsil edilmektedir. Onlar, fıkıh kitaplarından doğrudan çözüm aramakla meşgul olmuş, yeni meseleleri klasik kaynaklardaki bilgilerle ilişkilendirerek çözümleme yoluna gitmişlerdir. Bu yaklaşım en büyük açmazı, fıkıh imamlarının yöntemi ya da fıkıhın ana ilkeleri yerine, ortaya çıkan yeni meseleyi eski mesele

Günümüzde
Fıkıh Temel Yaklaşımlar

Katı Gelenekçi
Yaklaşım

ile örtüştürme çabası içine girmesidir. Geleneği kutsayan bu akımın en temel özelliği ise tarihî süreç içinde zaman ve zemine bağlı olarak üretilmiş bilgiyi mutlaklaştırması ve bugünü her şeyiyle sözü edilen tarihî tecrübeye uydurmaya çalışmış olmasıdır.

Modernist Yaklaşım

İkinci yaklaşım modernist düşünürlere aittir. Gerçekte onları iki grupta ele almak mümkündür: Bir kısmı klasik yöntemler ya da fıkıh mirası yerine doğrudan Kur'an ve sünnete başvurarak problemlere çözüm aranması gerektiğini düşünmektedir. Bu kısma girenler "ılımlı modernistler" olarak tanımlanabilir. Bunlar içinde sadece Kur'an ile yetinmek gerektiğini ve sünnetin kaynak değeri taşımayacağını düşünenler de bulunmaktadır ki onları da "radikal modernistler" olarak isimlendirmemiz mümkündür. Bu gruptakiler Kur'an-ı Kerim'i antropolojik ve sosyolojik okumaya tabi tutarak ahkâmının tarihsel olduğunu savunmaktadırlar. Bu fikrin taraftarları Kur'an ahkâmını daha çok araç olma yönünden ele alarak değişimin alanını oldukça geniş tutmakta ve amaca vurgu yapıp onu gerçekleştirecek her türlü araca açık kapı bırakmaktadırlar. Onlar Kur'an-ı Kerim ve sünnet-i seniyyenin otoritesini tarihle sınırlandırarak rasyonaliteye kapı aralamakta, Batıların kutsal metinlerine yönelik yaklaşım tarzına benzer bir duruş sergilemektedirler.

Orta Yol

Orta yolu tutanlar olarak tanımlayabileceğimiz daha tutarlı yönetime sahip olanlar ise modernitenin meydan okumasının farkında olarak İslam'ın temel kaynaklarını tutarlı bir şekilde yorumlayan, kutsama, reddetme yahut anakronizm gibi hatalara düşmeden ve taassuba girmeden klasik mirastan yararlanma becerisini göstererek, İslam'ı çağa sunma gayreti içinde olmuşlardır. Bu yaklaşım şeklinin günümüz Müslümanlarının büyük çoğunluğu tarafından benimsendiğini söyleyebiliriz.

MEZHEPLER ARASI İLİŞKİLER VE İHTİLAFLAR KARŞISINDA TUTARLI TAVIR

Mezhepler Arası İlişkiler

Mezhepler arası ilişkiler tarihte olduğu gibi günümüz için de aktüel bir konudur. Tarihi süreçte özellikle Hristiyan dünyası bu alanda acı tecrübeler yaşamıştır. Teolojik boyutlu mezhep çatışmalarının temelinde bazı etkenler vardır. Bunlardan biri, “Kilise dışında kurtuluş yoktur.” anlayışıdır. Bu kabul, diğer dinlere karşı savaşın teolojik zeminini oluştursa da esasen Hristiyan dünyada yaşanan mezhep kavgalarının itici güçlerinden birisi olmuştur. Çünkü her mezhebin kilisesi “mutlak hakikati” kendilerinin temsil ettiği inancını savunmuş, dolayısıyla kurtuluşun kendilerinde olduğunu iddia etmiştir. Kurtuluşa gelmeyenlerin zorla getirileceği, ruhun kurtuluşu için her türlü ten cezasının uygulanabileceği inancı da farklı inanç ve gruplara (din ve mezhep) karşı hoşgörüsüzlüğe sebep olmuştur.

Tanrı adına hareket etme iddiası ruhban sınıfına sorgulanamaz bir pozisyon kazandırdığı için farklı görüş ve kanaatlerin yeşermesi mümkün olmamıştır. Dünyanın Tanrı’ya ve şeytana ait olmak üzere ikiye ayrılıp, aynı inancı paylaşmayanların şeytanın hükümranlığında görülmesi, onlarla mücadelenin temeli hâline getirilmiş, bu ise şiddetin itici gücü olmuştur. Bu anlayış diğer din ve mezheplere yönelik hoşgörülü bir tutumun gelişmesini engelleyerek fanatizme yol açmıştır.

“Kral kimse din odur.” şeklindeki yaklaşım da bir ülkede yaşayan insanların kralın dinine tabi olmasını zorunlu hâle getirmiş, bu nedenle farklı inançlara hayat hakkı tanınmamıştır. Hz. Peygamber’in Bizans Kralı Herakleios’a

Mutlak Hakikat İddiasının Mezhepler Arası İlişkilere Etkisi

Hristiyan Dünyada Mezhep Savaşları

(575-641) yazdığı İslam'a davet mektubunda “İslam'ı kabul etmekten kaçınması hâlinde halkın günahını da üstleneceği” şeklindeki uyarısı⁴⁶⁷ muhtemelen halkın kralın dininden olma zorunluluğu sebebiyledir. Yoksa İslam'da hiç kimse- nin bir başkasının suçunun cezasını çekmeyeceği esaslı bir prensiptir.⁴⁶⁸

Bütün bunların tabii sonucu olarak da Hristiyanlar hem din olarak hem de mezhep olarak kendi dışındakileri sapkın (heretic) kabul ederek onlarla savaşıma yoluna gidince kanlı mezhep kavgaları ve din savaşları yüzyıllarca sürmüştür.

4. Haçlı Seferi'nde Katolik ve Ortodoks Hristiyanlar arasında yaşananlar mezhep savaşlarının temsil gücü yüksek bir örneğidir. 1204 yılında Mısır veya Kudüs'e gitmek üzere yola çıkan, ancak fikir değiştirerek İstanbul'a yönelen Katolik Haçlı Orduları, bölgedeki Ortodoks Hristiyanların kutsal mekânlarını tahrip etmiş, buralarda yer alan ikonları parçalamış, din adamlarını asmış, Doğu Hristiyanları tarafından aziz sayılan kişilerin mezarlarını yağmalamış ve oradaki değerli eşyaları ve kutsal emanetleri ele geçirmişlerdir. Hatta Hristiyanlığın en kutsal mabedi olarak görülen Ayasofya'ya atlarıyla girip ikonları, ipekli halıları talan etmişler, aziz tasvirlerini ve kutsal kitapları çiğnemişlerdir.

24 Ağustos 1572'de, Fransa'da Saint-Barthélemy Katliamı⁴⁶⁹ olarak meşhur olan olayda ise Katolikler, bir gecede 20.000 ile 70.000 arasında olduğu ifade edilen Protestan'ı öldürmüşler; peşinden 11 Eylül 1572 tarihinde Papa Gregory, dinsizleri cezalandırdığı için Fransa kralını övmüş, katliamın failleri madalya ile ödüllendirilmiştir.

Almanya'da meydana gelen Otuz Yıl Savaşları'nda (1618-1648) Katolikler ve Protestanlar binlerce insanı katletmişlerdir. Savaş, Vestfalya Barışı (1648) ile son bulsa da Papalık antlaşmayı tanımadığını bildirmişti.